

Aynur QAFARLI
Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
E-mail: qafarli1976@mail.ru
<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2023.4.112>

OZANLIQDAN-DƏDƏLİYƏ, DƏDƏLİKDƏN-AŞIQLIĞA GEDƏN SAZ-SÖZ SƏNƏTİNİN XƏRİTƏSİ

Açar sözlər: yazılı ədəbiyyat, ozan, saz, aşiq yaradıcılığı.

SUMMARY

CREATION MAP OF SAZ (Azerbaijan national muzic instrument) AND WORDS, COMING FROM OZANLIK-TO DADALI, AND FROM DADALI-TO ASHUCKLUCK

In the formation of each nation as a nation, its literature has a special place. Oral folk literature is at the root of this literature. This literature, having an ancient history compared to written literature, also lives as a product of national folk thinking. In each of its genres, the worldview, conscience, and morality of a common people's society are reflected in an artistic form. It is not accidental that when every nation examines its past, it turns to its literature, mainly oral folk literature, and looks for itself there. One of the most important tasks of oral literature is to act as a protector of the language of the people it belongs to. The epic "Kitabi-Dade Gorgud" known to us about the art of gopuz-ozan is a reference source in our literature. This epic is one of the first epics in which verse and prose are combined. The epic "Kitabi-Dade Gorgud" is not only a great monument of oral folk literature of Azerbaijan, but also a great monument in all-Turkish literature, as well as a national affirmation of the Turkish people. The image of Dede Gorgud given in the saga is the touchstone of Turkish national identity.

In the article, I want to touch on a painful point, which is that there is no artistic sample belonging to the works of Ozan Ashik in the 7th-14th centuries, except for the name of someone named Ashiq Ali, whom certain folklorists attribute to the 13th-14th centuries. After Deda Gorgud, this name is followed by the name and creativity of Sayyid Huseyn, who went down in history under the name of Misgin Abdal at the beginning of the 15th century. In this article, we have talked about certain stages in the creation and development of ashuck art, and we have also expressed our thoughts about ashiks who were killed as a result of assassination by Armenians in different periods. We have not talked much about the special role of the schools of literary love art in the development of this art. We thought that it would be more appropriate to write a separate article about each of them.

Key words: written literature, ozan, saz, ashuck creativity.

РЕЗЮМЕ

КАРТА СОЗДАНИЯ САЗ (Азербайджанского национального музыкального инструмента) И СЛОВА, ПРОИСХОДЯЩИЕ ОТ ОЗАНЛИК-ТО ДАДАЛИ, И ОТ ДАДАЛИ-ДО НЕУДАЧИ

В становлении каждой нации как нации особое место занимает ее литература. В основе этой литературы лежит устная народная литература. Эта литература, имеющая по сравнению с письменной литературой древнюю историю, живет и как продукт национального народного мышления. В каждом из его жанров в художественной форме отражаются мировоззрение, совесть, мораль простонародного общества. Не случайно каждый народ, рассматривая свое прошлое, обращается к своей литературе, преимущественно устной народной, и ищет себя там. Одна из важнейших задач устной литературы — выступать защитником языка народа, которому она принадлежит. Известный нам эпос «Китаби-Даде Горгуд» об искусстве гогуз-озана является справочным источником в нашей литературе. Этот эпос — один из первых былин, в

которых сочетаются стих и проза. Эпос «Китаби-Даде Горгуд» является не только великим памятником устной народной литературы Азербайджана, но и великим памятником общетурецкой литературы, а также национальным утверждением турецкого народа. Образ Деде Горгуда, представленный в саге, является пробным камнем турецкой национальной идентичности.

В статье хочу затронуть болевой момент, а именно то, что не существует художественного образца, принадлежащего произведениям Озана Ашика VII-XIV веков, за исключением имени некоего Ашика Али, к которому некоторые фольклористы относят 13-14 вв. После Деда Горгуда за этим именем следует имя и творчество Сайида Гусейна, вошедшего в историю под именем Мисгин Абдал в начале XV века. В этой статье мы рассказали об отдельных этапах создания и развития ашукского искусства, а также высказали свои мысли об ашиках, убитых в результате убийств армянами в разные периоды. Мы мало говорили об особой роли школ литературного любовного искусства в развитии этого искусства. Мы подумали, что о каждом из них правильнее будет написать отдельную статью.

Ключевые слова: письменная литература, озан, саз, творчество ашука.

Hər bir xalqın millət kimi formalaşmasında onun ədəbiyyatının xüsusi yeri var. Bu ədəbiyyatın kökündə isə şifahi xalq ədəbiyyatı (ağız ədəbiyyatı) dayanır. Bu ədəbiyyat yazılı ədəbiyyata nisbətən qədim tarixə malik olmaqla, həm də milli xalq təfəkkürünün məhsulu kimi yaşamaqdadır. Onun hər bir janrında – nəğmə, bayatı, əfsanə (mif), nağıl, rəvayət, lətifə, tapmaca, atalar sözləri, zərb məsəllər, qaravəllilər, holavarlar, ağılar, alqışlar, dualar, qarğışlar, qımqımalar, oxşamalar, eydirmələr, laylalarda ümumi bir xalq toplumunun dünyagörüşü, vicdanı, əxlaqı bədii formada öz əksini tapır. Hətta dastanlarda da bu janrlardan geniş istifadə olunur. Təsadüfi deyildir ki, hər bir xalq öz keçmişini araşdıranda onun ədəbiyyatına, əsasən də şifahi xalq ədəbiyyatına üz tutur, özünü orada axtarır və bununla da bir rahatlıq tapır. Şifahi ədəbiyyatın ən önəmli vəzifələrindən biri də onun mənsub olduğu xalqın dilinin qoruyucusu kimi çıxış etməsidir. Belə ki, şifahi xalq ədəbiyyatında yaranan əsərlərə müraciət edəndə görürük ki, burada yad dilə məxsus sözlərdən istifadəyə çox az rast gəlinir. Ümumtürk, eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatında da bu belədir. Adicə lirik növün nəğmə janrına müraciət etsək görərik ki, bu nəğmələrdə xalqımızın həm əmək sahəsində məşğuliyyəti (əkinçi nəğmələri), həm də ümumi adət-ənənəsi, toyu, yası, qəhrəmanlıq tarixi, ana-bala, valideyn-övlad məhəbbəti bədii formada yeniliyi ilə seçilir. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının dünya xalqlarının şifahi xalq ədəbiyyatından müəyyən üstünlüyü vardır. Bu üstünlük aşiq poeziyasında daha qabarıq şəkildə özünü göstərir desək yanılmırıq. Bu baxımdan bu məqaləmdə aşiq poeziyasına aid fikirlərimi, elmi düşüncələrimi nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm. Bildiyimiz kimi, şifahi xalq ədəbiyyatı insan yarandığı gündən yaranan söz sənətidir. Ən azı ilk Ana olan qadın öz körpəsini əzizləyərək ona laylay çalmışdır. Bununla da Ana ilk şair, ilk bəstəkar olmuşdur. Hər hansı əməklə məşğul olan insan işinin ağırlığını və yorğunluğunu kimsəyə bildirməmək üçün öz təmiz hissələrini əmək nəğməsinə çevirməyi bacarmışdır. Bununla da ilk ədəbiyyat yaranmışdır. Fikrimcə, aşiq poeziyasını da bu dediklərimizə aid etmək olar. Elə düşünülər ki, aşiq hara, ilk poeziya nümunəsi hara?! Bir az əvvələ nəzər yetirsək, bunu tam çıpaqlığı ilə görə bilərik. Dediklərimizi əlimizdə olan ilk aşiq ədəbiyyatına mənsub olan janrlar da sübut edir. Əski türk dastanları dediyimizə əyani sübut deyilmi?

Düzdür, burada sazdan (qopuzdan), aşıqdan və onun qoşduğu qoşqulardan söhbət getmir. Ancaq mən cəsarətlə deyə bilərəm ki, bundan sonra gələn aşıqlara (yeni nəsil) məxsus bütün dastanlar həmin əski türk dastanları üzərində özünə dayaq nöqtəsi tapmışdır və onun üzərində qurulub yaradılmışdır (“Yadadılış”, “Alp Ər Tonqa”, “Şu”, “Erkənəgön”, “Köç”, “Oğuz Kağan” və s.). Əlbəttə, ədəbiyyatımızda qopuz – ozan sənətinə aid bizə məlum olan “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu istinad mənbəyidir. Bu dastan nəzmlə nəsrin vəhdətində verildiyi ilk dastanlardandır. “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu haqqında başqa bir elmi məqaləmdə geniş məlumat verdiyim üçün üzərində bir daha dayanmaq istəməzdim.

Qısaca qeyd edim ki, bu dastan İslamın Azərbaycana gəlişindən öncə yaranan bir dastandır, ancaq orada olan boylarda verilən müəyyən hadisələr eramızdan da öncəyə, hətta əsatir dövrünə gedib çıxır. “Basatın Təpəgözü öldürməsi” boyu buna sübutdur. Təsadüfi deyildir ki, elm aləminə də ilk dəfə bu boy məlum olmuşdur. “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu təkcə Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının yox, ümumtürk ədəbiyyatında möhtəşəm bir abidə olmaqla bərabər, türk xalqının milli təsdiqidir. Dastanda verilən Dədə Qorqud obrazı isə türk milli kimliyinin məhək daşındır. Bu təkcə Aşıq Ozan yox, böyük şair, hər şeydən xəbər verən, gələcəyi görə bilən geniş elmi düşüncəyə malik olan alim, müdrik el ağsaqqalı – yol göstərən, eləcə də Türkün peyğəmbəridir. Belə demək mümkünsə, “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu İslam dünyasına məxsus Qurana oxşar kitab, onun yaratıcısı olan Dədə Qorqud isə Məhəmməd peyğəmbərin dünyagörüşünə bərabər böyük bir Türkdür. Bunu həm “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu, həm də Quranın sicilli nəslrlə yazılması da təsdiq edir. Bircə fərq ondadır ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu heca, Quran isə əruz vəznində yazılmışdır. Bu isə milli bir varlıqdan xəbər verir, çünki heca türk, əruz isə ərəb şeir ölçüsüdür. Dediklərimiz “Kitabi-Dədə Qorqud” eposundan sonra gələn dastanlarımızda və həmin dastanlarımızın yaratıcısı olan aşıqlarımızın özünəməxsus yaratıcılıqlarında təsdiq olunur. Ancaq burada mən ağırlı bir məqama da toxunmaq istəyirəm. Bu məqam VII-XIV əsr aralığında heç bir ozan aşıq yaratıcılığına məxsus bədii nümunəyə rast gəlinməməsidir. Təkcə müəyyən folklorşünasların XIII-XIV əsrə aid etdikləri aşıq Əli adlı birisinin adını istisna etməklə, deyə bilərik ki, nəinki aşıq nümunəsinə, heç bir aşıq adına rast gəlinmir. Bu ad Dədə Qorquddan sonra XV əsrin əvvəli Misgin Abdal adı ilə tarixə düşən Seyid Hüseyinin (1430-1535, Göyçə mahalı, Sarıyaqub, Zərgərli k.,) adı və yaratıcılığı ilə öz axarına düşür (5;7). Onun anadan olduğu yer haqqında müxtəlif fərziyyələr var. Bəzi alimlərinin dediyinə görə Göyçə mahalında, bəzilərinin dediyinə görə Gədəbəyin Misginli kəndində, bəzilərinin də dediyinə görə Tovuz elində dünyaya göz açmışdır. Böyük övliya Səfəvilərin görkəmli dövlət xadimi, diplomat, Ş.İ.Xətəinin mürşidi, ozandan-aşığa, qopuzdan-saza keçidin banisi, çoxsaylı aşıq havalarının yaratıcısı olan *Misgin Abdal aşıq-sufi ədəbiyyatının əsasını qoyur*. Onunla eyni əsrdə Ş.İ.Xətəi sarayında yaşayıb-yaradan ustadlar ustadı, *aşıqlığın vəzir adlandırılan haqq aşığı Dirili Qurbani* isə (1477-1550, Cəbrayıl, Diri k.) öz mükəmməl yaratıcılığı ilə bərabər bir sıra aşıq saz havalarının yaratıcısı kimi də tarixə düşmüşdür (2,9). Aşıqlığın yaratıcılığı özündən sonra gələn aşıqların

yetişməsində bir bələdçi – yol göstərən olması onun “aşıq sənətinin vəziri” titulu qazanmasında mühüm rol oynamışdır. Hər iki sənətkar Səfəvilər dövlətinin yaranıb inkişaf etməsində xüsusi xidmət göstərmişlər. ***Dədə Qorquddan sonra ilk olaraq onlar heca vəznli şeiri ədəbiyyata gətirmişlər.*** Bununla da həm şifahi, həm də yazılı ədəbiyyatda hecanın keçidində böyük rol oynamışlar. Ədəbiyyatda aşiq şeir janr nümunələri olan qoşma, gəraylı, tənris kimi janrların əsasını qoymuş, Azərbaycan türk şeirini və dilini ərzdən təmizləməklə ona duruluq və milli çalar gətirmişlər. Hətta Səfəvilər dövlətinin yaradıcısı və memarı Ş.İ.Xətai bir şair kimi heca vəzninin yazılı ədəbiyyata gəlişində Misgin Abdal və Dirili Durbani kimi şair-aşıqların yaradıcılığında bəhrələnməmişdir. “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda qopuzla qılinc yanaşı durduğu kimi, Səfəvilər dövlətində də saz və qılinc yanaşı duraraq döyüş meydanında şücaət göstərən igidləri qələbəyə səsləmiş, Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin qurulmasında, onun torpaq bütövlüyünün saxlanılmasında böyük rol oynamışdır. Biz bu sırada XVII əsr aşığı olan Abbas Tufarqanlı (1600, Güney Azərbaycan) və Sarı Aşığın (1605-1645, Laçın, Güləbird k.) adını çəkə bilərik. XVII əsr həm də dastan yaradıcılığında məhsuldar bir dövrdür. ***Cinastlı bayatların banisi və ilk yaradıcısı olan Sarı Aşıq*** nakam məhəbbətin vaxtsiz qurbanı olmuşdur. Bir bayatısında deyildiyi kimi vəsiyyətinə uyğun olaraq Həkəri çayının sağ sahilində təpə üzərində sevdiyi qadının (Yaxşının qəbri Həkəri çayının sol sahilində yerləşir) məzarı ilə üz-üzə olsun deyə tərsinə dəfn olunmuşdur. 1993-cü ildə Sarı Aşığın qəbri erməni vandalları tərəfindən dağıdılmışdır.

*Mən aşiq, tərsinə qoy,
Tər tənisi tərsinə qoy.
Yaxşını qibləsinə,
Aşığı tərsinə qoy.*

“Aşıq sənətinin şahı” adlandırılan Abbas Tufarqanlı isə aşığıq sənətinin inkişafında daha ideal və özünəməxsusluğu ilə seçilir. Bu özünəməxsusluq aşığın qoşma, gəraylı və s. aşiq şeir janrlarında yazdığı sözlərin özünə taxt-tac seçərək şahlıq – hökmranlıq etməsi ilə bağlıdır. Məncə, Tufarqanlının yazdığı əksər şeirlərdə dediyi fikirlər şah fikirlər, yazdığı sözlər isə şaha layiq sözlərdir. “Kitabi-Dədə Qorqud” eposundan sonra ikinci sənət nümunəsi sayılan “Koroğlu” dastanı XVI əsrin II yarsına məxsusdur. Bu siyahıya “Abbas və Gülgəz”, “Əsli və Kərəm”, “Aşıq Qərib”, “Şah İsmayıl”, “Tahir və Zöhrə” kimi məhəbbət dastanlarını əlavə edə bilərik. Bu dastanda təkəli tayfasından olan aşiq Cünun Koroğlunun dostu və aşığı kimi göstərilir. “Kitabi-Dədə Qorqud” eposu Azərbaycan xalqının, “Koroğlu” eposu isə Azərbaycan millətinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Bunu biz hər iki dastanda olan bədii təsvir və ifadə vasitələrində, inanclarda, boyların və qolların səfərlərdə baş verməsində, xeyir-şər, qaranlıq-ışiq toqquşmalarında da görə bilərik. Qorqud obrazının Günəş işığını ifadə etməsi, Koroğlu adının isə qaranlıqla bağlı olması bu dediklərimizə əyani sübutdur. XVIII əsr aşiq poeziyasında həm aşığıqların öz yaradıcılıqlarında, həm də onların yaratdıqları dastanlarda yeni özəlliklərin şahidi oluruq. M.Abdal, D.Qurbani, A.Tufarqanlı kimi aşığıqların yaratmış olduğu ustadnamələr, XVIII əsrdə Xəstə Qasım (1684-

1760, G.Azərbaycan – Tikmədaş k.) yaradıcılığında öz zirvəsinə çatır. **“Aşıq sənətinin vəkili”** kimi tarixə düşən X.Qasım özündən öncə yaşayıb-yaradan şair-aşıqların özlərinin və yaradıcılıqlarının vəkili kimi çıxış edir. O, həmin aşıqların yaradıcılıqlarının yaşamasına və yayılmasına sanki bir vəkillik etmişdir. A.Tufarqanlının həyat və yaradıcılığından bəhs edən “Abbas və Gülgəz” dastanının yaşayıb yayılması birbaşa onun adı ilə bağlıdır. Təxəllüsünün mənası isə şeirin, ədəbiyyatın, təriqətin, elmin, alimliyin vurğunu, xəstəsi olmaq deməkdir. **X.Qasım həm də öz qıfılbəndləri ilə məşhurdur.** Bu isə onun zehnin zehniyyətin xəzinədarı olması deməkdir. X.Qasıma aid olan dastanda da biz bunu görürük. Aşıqlar sırasında Aşıq Lələ (XVII-XVIII), Dəllək Murad (XVIII), aşıq Valeh (XVIII), Ləzgi Əhməd (XVIII-XIX) və bir çox aşıqların da adı çəkilir. Aşıq Lələ əsasən bayatı ustası kimi tanınmışdır. XVIII əsrdə yaşayıb-yaradan aşıq Valeh isə (1722-1822, Ağdam, Gülablı k.) dastan yaradıcılığında xüsusi yeri olan aşıqlarımızdandır. Onun yaradıcılığında “Valeh və Zərnigar” dastanı bu dediyimizə əsas verir.

Aşıq ədəbiyyatının zirvə nöqtəsi isə XIX əsr aşıq poeziyası sayılır. Bu əsrdə dastan yaradılmasının inkişafı ilə yanaşı, aşıq şeirində yeni janrların yaranması dövrü başlayır. Bu isə özünü ən çox aşıq Alı (1801-1911, İrəvan xanlığı – Qızılvəng), aşıq Ələsgər (1821-1926, Göyçə – Ağkilsə) yaradıcılığında göstərir. Bu əsr “dodaqdəyməz”, “dodaqdəyməz təcnis”, “müstəzad təcnis”, “gəraylı təcnis”, “cığalı təcnis” və s. kimi çətin və maraqlı aşıq şeirinə məxsus janrların yaranması ilə yadda qalır. Bu da özünü ilk olaraq Göyçə mahalında göstərir. **Göyçə ədəbi məktəbinin yaradıcısı – ustası Ağ Aşıq Allahverdi** (1775-1880) Cənubi Azərbaycandan Göyçə mahalına köçmüş, ömrünün sonuna kimi orada yaşayıb yaratmışdır. **Aşıq Alı – Şıx Alı dövrünün təcnis ustası** kimi yadda qalmışdır, hətta onu Təcnis Alı adlandırırdılar. Həmin aşıq məktəbinin, yəni Ağ Aşıq Allahverdinin yaratdığı aşıq məktəbinin ilk şagirdi isə XIX əsr aşıq poeziyasının azman sənətkarlarından olan Qızıl Vəngli aşıq Alıdır. Aşıq Alı isə aşıq Ələsgərin yetişməsində mühüm rol oynamış, ona ustalar ustası kimi ustalıq etmişdir (3;164). Aşıq sənətinin sirlərini aşıq Alıdan öyrənən aşıq Ələsgərin özü də həmin məktəbin davamçısı kimi 12 şagird yetişdirmişdir. Qoşmalarının birində qeyd edir:

*Adım Ələsgərdir, mərdi-mərdana,
On iki şəyirdim işlər hər yana.*

Bu şagirdlərə misal olaraq öz səsi ilə qara çırağı söndürən aşıq Əsədi, ermənilər tərəfindən kürəyinə qaynar samovar bağlanan və işgəncə ilə oxutdu-rularaq qətlə yetirilən yüksək səs sahibi aşıq Nəcəfi, aşıq Musa və digərlərini göstərə bilərik. Bu aşıq məktəbi – Göyçə məktəbi davamlı olaraq bu gün də davam etməkdədir. Bildiyimə görə bu məktəbin son nümayəndələrindən hesab edilən və bu yaxınlarda vaxtsız dünyasını dəyişən aşıq Dəmir Gədəbəyli (1972-2020, Gədəbəy, Arabaçı k.) olmuşdur. Aşıq Dəmir isə öz gur səsi ilə çırağı keçirən aşıq İmran Həsənovun (1928-1998, Göyçə, Ağbulaq) yetirməsidir. Aşıq İmran 16-17 yaşlarından sonra Tovuzda məskən salıb, yaşayıb-yaratmışdır. O isə aşıq Ələsgər ədəbi məktəbinin davamçısı olmuşdur. XIX əsr aşıq poeziyasının görkəmli nümayəndələri sırasına aşıq Hüseyn Şəmki (1811-1891), Yəhya bəy Dilqəmi (1830-1865, Şəmki – Dəllər Cirdaxan), Koroğlu

dastanının kamil bilicisi aşıq Hüseyn Bozalqanlı (Tovuz, 1868 və ya 1875-1941) və digərlərinin də adlarını qeyd edə bilərik. Şəmkişli aşıq Hüseyn həm şair aşıq olmaqla bərabər, həm də bəstəkar aşıq olmuşdur. “Hüseyni” (Dastanı) və Yəhya bəy Dilqəmə həsr etdiyi “Dilqəmi” saz havası onun adı ilə bağlıdır (6).

XIX əsr aşıq ədəbiyyatının ən azman sənətkarlarından biri də aşıq Molla Cumadır (Molla Cümə, 1854-1920, Şəki, Layski k.). Biz tarixdə və ədəbi mühitdə molla təxəllüsü ilə bir sıra görkəmli sənətkarların, söz adamlarının adlarına rast gəlirik. Bildiyimizə görə, Molla təxəllüsü ilə yarıdanlardan birincisi böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuli olmuşdur. Tarixi mənbələrdə onun əsl adı Molla Məhəmməd Bağdadi kimi verilmişdir. Daha sonra biz XVIII əsrdə yaşayıb-yaratmış Azərbaycan şairlərindən Molla Vəli Vidadi və Molla Pənah Vaqifin də bu təxəllüsü daşdığıının şahidi oluruq. Aşıqlarda isə ilk olaraq bu təxəllüs Molla Cumaya məxsusdur. Molla təxəllüsü isə ən çox bilən, elmi, dünyagörüşlü, xalqın içində olan insanlara verilirdi. Burada isə aşıq ədəbiyyatından danışdıqımıza görə Molla Cuma yaradıcılığında olan novatorluqdan danışmaq istədim. Bu novatorluq ilk olaraq aşıq yaradıcılığına yazılı ədəbiyyatdan keçərək özünə xüsusi yer alan müxəmməs janrında özünü göstərir. Özündən sonrakı aşıqlardan fərqli olaraq Molla Cuma müxəmməs şeir janrına cığa bəndi artıraraq *cığalı müxəmməs variantını yaradır* (4). Ondan sonra bir çox sənətkarlar bundan təsirlənərək onun ardıcılı olmuş və bu növdə özlərini sınımışlar. Buna misal olaraq Göyçəli Bəhməni nümunə gətirə bilərik. Bu da aşıq ədəbiyyatının bölgə-bölgə yox, bütöv olmasından xəbər verən bir nümunədir. Molla Cuma tarixdə aşıq Nəcəfdən sonra ermənilər tərəfindən ikinci qətlə yetirilən azman aşığımızdır (1920 may). Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin yaradıcısı, Qazaxda ilk Müəllimlər gimnaziyasını yaradan elm xadimi Fürudin bəy Köçərli də həmin vaxtlar ermənilər tərəfindən qətlə yetirilmişdir. Bu mövzuda məqalə yazmaq hər bir elm adamını düşündürməlidir.

Bunu da qeyd edim ki, bu deyilən aşıqlar içərisində əksəriyyət yaradıcı aşıqlardır. Mənə elə gəlir ki, həmin dövrlərdə yaradıcı aşıqlarla birgə ifaçı aşıqlar da fəaliyyət göstərirdi. Ancaq onların bir çoxunun tarixdə adı itibbatmış, bizə gəlib çatmamışdır. Aşıq yaradıcılığının bu hissəsi tam araşdırılmamış qalmışdır. Bu baxımdan da bu sahə öz araşdırmaçısını gözləyir. Ancaq XX əsrdən başlayaraq həm yaradıcı, həm də ifaçı aşıqlar çiyin-çiyinə addımlamış, hər birisi öz sözünü mükəmməl deyə bilmişdir. Biz yaradıcı və ifaçı aşıqlar sırasında olan aşıqların adını hörmətlə çəkə bilərik:

Yaradıcı aşıqlardan olan Hüseyn Cavan (Güney Azərbaycan), aşıq Şəmşir (Kəlbəcər), aşıq Qəmkeş Allahverdi (Kəlbəcər), 14 aşıq havasını bəstələyib ərsəyə gətirən aşıq Mikayıl Azaflı (Tovuz), aşıq Mirzə Bayramov (Tovuz), aşıq Mirzə Xəyyat (Göyçə-Tovuz), Misginli Vəli (Gədəbəy), Ayrım Cavad (Daşkəsən), aşıq Avdı (Qazax), Murad Niyazlı (Göyçə-Şəmkiş), aşıq Murad Niyazlı (Göyçə-Şəmkiş), aşıq Pənah (Salyan), aşıq Məmmədəğa (Şirvan), aşıq Şakir (Şamaxı), Söhbət İsmayılov (Gədəbəy) və s. Laçından olan yaradıcı ifaçı aşıqlar: Aşıq Haşım – Kürən Həşim (XVIII), aşıq Ələmşah (Kamallı k.), aşıq Cəfərqulu (Şeylanlı k.), aşıq Səlim və onun nəvəsi şair

Mehbalı Quluyev (Kürd Mehbalı - 1992-ci ildə ermənilərin Laçını işğalı zamanı itkin düşmüşdür), Aşıq Ələmşah, aşıq Kərəm Alxaslı və b. olmuşdur.

İfaçı aşıqlar isə: aşıq İmran (Göyçə-Tovuz), aşıq Əkbər (Tovuz), aşıq Ələsgər Tağıyev – Çopur Ələsgər (Tovuz), aşıq Mahmud (Göyçə-Tovuz), aşıq Alxan (Tovuz), aşıq Aydın Çobanoğlu (Tovuz), aşıq Aslan (Qazax), aşıq Ədalət (Qazax), aşıq Fətulla (Göyçə), aşıq Firudin (Kəlbəcər), aşıq İsfəndiyar Rüstəmov (Gədəbəy), aşıq Səyyad Pənahov (Gədəbəy), Məlik Məmmədov (Gədəbəy), Sədaqət Rəsulov (Gədəbəy), İslam Əkbərov (Gədəbəy), Qədir Əkbərov (Gədəbəy), Mehbalı Qasimov (Gədəbəy), Rəsul Əmiraslanov (Gədəbəy), aşıq Süleyman Əmiraslanov (Gədəbəy), aşıq Şahsuvar (Gədəbəy), aşıq Oruc (Göyçə-Gədəbəy), aşıq Vaqif (Gədəbəy), aşıq Zahid Aslanov (Gədəbəy), aşıq Fəzail İsmayılov (Gədəbəy), aşıq Musa (Gədəbəy), Dəmir Həsənoğlu, aşıq Sovqat (Daşkəsən), aşıq İlyas (Daşkəsən), Mais Gəncəli, aşıq Kamandar (Borçalı), aşıq Əmrah (Borçalı), Hüseyin Saraclı (Borçalı), Əhməd Sadafı (Borçalı) və s. Laçınlı ifaçı aşıqlardan XVIII əsrin sonlarında XIX əsrin əvvəllərində aşıq Bəylər (Şəlvə k.), aşıq Mustafa (Şəlvə k.), aşıq Azad (Əhmədli k.), dastançı aşıq Məşədi Dadaş (Əhmədli) və bir çoxları olmuşlar. Çağdaş Laçın aşıqlarından ustad ifaçı aşıq Əli Süleymanoğlu, aşıq Umbay Axundov, aşıq Cabbar Cabbarov, aşıq Atdıxan Alxanov, aşıq Şakir Laçınlı (şair Mehbalının oğlu) və s.

Bu fikri də əlavə edim ki, *XX əsr həm də solo saz ifaçılığında yeni bir mərhələdir*. Aşıq sənətinin bu mərhələsi Əmrah Gülməmmədovun (Borçalı) və Ədalət Nəşibovun (Qazax) adları ilə başlayır. Onlar öz ifaçılığı ilə saz havalarının özəlliklərini üzə çıxarırlar və onu dəqiqliyi ilə dinləyicilərin zövqünə uyğunlaşdırmağı bacarırlar. Ədalət Nəşibov isə burada özünəməxsusluğu ilə seçilir. Bununla da yeni bir saz ifaçılığı məktəbi yaranır, yəni solo saz ifaçılığının əsası qoyulur. Ondan sonra gələn bütün saz ifaçıları həmin məktəbin davamçılarıdır. Bu məqaləmdə bir səbəbdən qadın aşıqlarının adını çəkmədim ki, onlar haqqında ayrıca bir məqalədə yer verməyi düşünürəm. Son olaraq qeyd edim ki, *sazı ilk olaraq nota gətirən isə İlqar İmanquliyev* (Gədəbəy) olmuşdur. *Elektrik sazının ilk ifaçısı Seyfəddin Əhmədov* (Gədəbəy) olmuşdur.

Biz bu məqalədə aşıq sənətinin yaranması və inkişaf etməsində onun müəyyən mərhələlərindən söhbət açdıq. Bu sənətin inkişafında ədəbi aşıq sənəti məktəblərinin xüsusi rolu olmasından isə az danışdıq. Belə düşündük ki, onların hər biri haqqında ayrıca məqalə ilə çıxış etsək daha məqsəduyğun olardı. Bu yazımızda qısa da olsa onlar haqqında şərh versək yerinə düşərdi:

1. Göyçə-Gəncəbasar aşıq sənəti məktəbi;
2. Borçalı aşıq sənəti məktəbi;
3. Təbriz-Qaradağ aşıq sənəti məktəbi;
4. Şirvan aşıq sənəti məktəbi;
5. İlisu-Dərbənd aşıq sənəti məktəbi;
6. Zəncan-Urmiya aşıq sənəti məktəbi.

Şirvan aşıq sənəti məktəbinin digər məktəblərdən fərqi ondadır ki, onlar ansambl şəklində fəaliyyət göstərmişdir: nağara (ritm), balaban və saz. Borçalı aşıq sənəti məktəbində isə tək saz ifaçılığı öz əksini tapır. Göyçə-Gəncəbasar

(Qərb) və digərlərində isə tək saz və sonradan əlavə olunmuş balabanla müşayiət olunur.

Beləliklə, yuxarıda qeyd etdiyimiz fikirlərə istinadən son söz olaraq deyə bilərik ki, indiki aşıq sənəti ozanlıqdan-dədəliyə, dədəlikdən-aşıqlığa gedən saz-söz sənətinin varisidir. Bununla da bu məqaləmizdə bu sənətin keçdiyi yolun xəritəsini cizmaqla dünya söz və musiqi xəritəsində onun layiqli yerinin olmasını müəyyənləşdirməyə çalışdıq.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan aşıq şeirindən seçmələr. 2 cildə, Bakı-Şərq-Qərb. Bakı, 2005.
2. Niyazov Qəzənfər. Гурбани. Азербайджанская ашикская поэзия. Bakı, 1984. səh.9.
3. Əhmədli Nazir. Azərbaycan aşıqları və el şairləri (arxiv sənədləri ilə), Bakı: Elm və təhsil, 2019, səh.164.
4. Əfəndiyev Paşa. Molla Cümə həyatı və yaradıcılığı. Bakı: Ləman nəşriyyat poliqrafiya. 2017. 364 s.
5. Klassik irsimizdən seçmələr: Miskin Abdal//Azad Azərbaycan 2015, 6 yanvar, s.7.
6. Namazov Qara. El çələngi (xalq şeirindən seçmələr), Bakı, 2004.
7. Namazov, Qara. Azərbaycan aşıq sənəti. Bakı, 1984.
8. Qurbani. Əsərləri. Şərq-Qərb, Bakı, 2006. 232 səh. 9. Sazlı-sözlü Göyçə (II kitab), Elm və təhsil, 2018.

